

* संदर्भ सूची *

- 1) आनंद यादव :- ग्रामीण साहित्य: स्वरूप आणि समस्या (पृष्ठ 86)

उ प सं हा र

* उपसंहार *

=====

सर्व प्रकरणांचा अभ्यास झाल्यानंतर साहजिकच त्यामध्ये आपण काय लिहले, कोणता दृष्टीकोन डोळ्यासमोर ठेवून लिहले आणि तो अभ्यास पुरा केल्यानंतर त्यातून निष्कर्ष काय निघाले हे पहावे लागेल.

- * पहिल्या प्रकरणात ग्रामीण साहित्याचा आढावा घेतला आहे. त्यामध्ये प्रथम ग्रामीण साहित्याच्या व्याख्या दिल्या. 1925 पासून ते 1975 पर्यंतच्या ग्रामीण कथाकारांचा आढावा घेतला. त्यानंतर मग 1990 पर्यंत जे लेखक होऊन गेले त्यांचा आढावा घेतला आणि त्याच्याबरोबर इतर कथा वाङ्.मयाचाही विचार करावा लागतो. त्यामध्ये दलित साहित्य म्हणजे काय? मग दलित वाङ्.मय कोणते त्याचा थोडक्यात आढावा घेतला आहे.
- * दुस-या प्रकरणात आनंद यादवांच्या चरित्राचा, वाङ्.मयाचा थोडक्यात आढावा घेतला आणि मग त्यांच्या कथा वाङ्.मयाचा परिचय करून घेतला आहे.
- * तिस-या प्रकरणात 'मातीखालची माती' व 'उखडलेली झाडे' या दोन कथासंग्रहातील सामाजिक विचारांचा मागोवा घेतला आहे.
- * चौथ्या प्रकरणात दोन कथासंग्रहातील साहित्य सौंदर्याची उकल केली आहे. त्यामध्ये त्यातील भाषाशैली, निसर्गवर्णने, मानवी मनाचे चित्रण आणि घटनेतील कलात्मक सौंदर्य यांचा विचार करून त्यातील सौंदर्य उकलण्याचा प्रयत्न केला आहे.

या सर्वांचा विचार केल्यानंतर त्यातून निष्कर्ष काय निघतात हे पाहू.

- * ग्रामीण साहित्याची सूक्ष्म दृष्टीने समीक्षा सातत्याने होत राहिली पाहिजे. त्यामुळे एकूण मानवी जीवनाकडे तटस्थपणे पहाण्याची सवय लागेल असे वाटले. मानवी जीवनातील दुःख

आणि अस्थिरता ही आजपर्यंत अध्यात्मिक पातळीवर बोलली जाणारी गोष्ट होती पण हे सर्व मानवी आयुष्याचे अविभाज्य घटक आहेत अशी उत्कटतेने जाणीव ग्रामीण साहित्याच्या या वाचनाने झाली. त्यामुळे दुःख, वेदना, करुणा या माणसाला अंतर्मुख करणा-या माणसांच्या भावनांचे मोल फार मोठे आहे याची प्रकर्षाने जाणीव झाली.

आनंद यादवांच्या या दोन कथांचा अभ्यास करून लोकशाहीत मानवी अस्तित्वाला असणारी किंमत निकृष्ट प्रतीचे जीवन जगणा-या अत्यंत सामान्य माणसांच्या अस्तित्वालाही प्राप्त झालेला अर्थ लक्षात आला. त्याला येणारे भान एकूणच मानवी मनाला परिवर्तनाकडे घेऊन जाणारे आहे. याचीही जाणीव हे वाङ्मय वाचताना झाली.

समाज आणि साहित्य या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत, हे कुणीही कुणालाही नाकारू शकत नाहीत याचीही जाणीव झाली. सामर्थ्यशाली कलावंत सामान्य घटितांना आणि सामान्य माणसांना कलात्मक आनंददायी रूप कसे देतो याचीही प्रकर्षाने जाणीव झाली.

एकूण या शोध प्रवासाने मला प्रसन्नता आणि आशयषनता प्राप्त करून दिली , हे खरे.

* * * * *

